

'Godvergeten' houten palen enige herinnering aan Duitse

In de warme nazomer van 1914 stortte de wereld van de Antwerpenaars in. Onder het steeds dichterbijkomend gedonder van de Duitse kanonnen veranderde de Metropool van bruisende haven in een bezette stad. Midden oktober vluchtten de Belgische verdedigers onttredend over de Schelde, op weg naar vier jaar loopgraven.

Pas recent doken in Moskou documenten op die verhalen hoe het Belgisch leger in de chaos van de laatste uren nog wanhopig poogde de Schelde te blokkeren door het grote Duitse passagiersschip *Gneisenau* af te zinken. Nog tijdens de oorlog slaagden de Duitsers erin het wrak te bergen. Enkele jaren raadselachtige, vergeten palen zijn nog de enige getuigen van deze vrijwel onbekende episode. Door **Paul Verbraeken**.

Gneisenau

De mislukte Belgische blokkade van Antwerpen

Onder een loodgrijze hemel en krijsende meeuwen naderen we vanuit Antwerpen de Scheldebocht van Kallø met links en rechts achter de dijken opslagtanks. In de verte op de Waalse oever de ingang van Krankeloo, het privé-haventje van Dredging. Verderop de groene oase van het verborgen Fort Sinte Marie. Maar vandaag gaat het ons niet om de Antwerpse industrie. Ons doel ligt op een boogschiet stroomopwaarts van het Fort Filip ter hoogte van de rode boei 108. Daar steken parallel met de rechteroever bij de rijken, gekruist geplaatste houten palen zowat 1,5 meter boven het slib uit. De achterste rij staat apart, de voorste rijen zijn grotendeels afgedekt met ballaststenen. Voor en achter deze raadselachtige palen staat telkens een 'dagmerk', een navigatiekenteken dat buiten de vaartroute onverlicht en obstakel aanduidt. Alleen op detailkaarten van de administratie staat bij deze 'dagmerken' de al even raadselachtige naam 'Gneisenau'. Enkele maanden geleden had hydrograaf Johan Elen ons verteld over "een paar godvergeten palen in de Westerschelde die op zich tocht een verhaal te vertellen hebben". Je moet daar eens gaan kijken". Johan, een 59-jarige ambtenaar met bijna 40 jaar ervaring bij de Dienst Maritieme Toegang, is ook in zijn vrije uren een enthousiast liefhebber van de Schelde met een ongelooftelijke kennis van de geschiedenis van de stroom. Wat voor een gewone zeiler een rotstaketsel en een ondefinieerbare hoopstenen lijkt, komt dankzij hem tot leven als een uniek getuigenis van een van de meest dramatische episodes in de tocht welbewogen geschiedenis van de Schelde. "Ik werd dan ook opgeleid door mensen die elke steen in de Schelde kennen en die hun kennis doorgeven. Dat doe ik nu ook".

Landverhuizers
Reeds jarenlang was het trotse Duitse passagiersschip *Gneisenau* - niet te verwarren met het gelijknamige pantserschip - een regelma-

tige gast in de haven van Antwerpen. Het was één van de schepen die de Duitse rederij Norddeutscher Lloyd inzette op haar 14-daagse 'Kaiserlich-Deutsche Reichspostdampfer-Linie' naar het Verre-Oosten en Australië. Het schip kwam in Antwerpen vooral 'landverhuizers' (migranten) oppikken. Het 138 (of volgens andere bronnen 143) meter lange schip kon immers liefst 2.102 passagiers meemenen: daarvan dan wel 1.862 samengepakt in de spartaanse derde klasse. De somptueuze cabines waren voorbehouden voor amper 240 passagiers in eerste en tweede klasse. Vrijdag 31 juli liep de *Gneisenau* na een tweedaagse zeereis vanuit Bremen nog maar eens Antwerpen binnen en merde af aan het Noorderterras. Dat diezelfde nacht begonnen de zware klokken van de OLV-kathedraal luidgalmend te dreunen: overal in het land werd in het hof van de nacht de 'algemeene mobilisatie' afgekondigd. Van afvaren was geen sprake meer; drie nachten later vielen de Duitse troepen België binnen. Nog diezelfde 14e augustus werd de *Gneisenau* door het Belgisch leger in beslag genomen om als hospitaalschip te dienen (zie kader). Nog wekenlang zou het schip in die functie een attractie zijn voor de Antwerpenaars in hun steeds meer belegerde stad. Wellicht werd de *Gneisenau* al de eerste dagen onklaar gemaakt.

De val van Antwerpen
Na de verovering van Brussel trok het Belgisch leger zich half augustus terug in Antwerpen, het 'nationaal reduit', versterkt met zijn enorme fortengordels. Antwerpen werd tijdelijk de hoofdstad; de koninklijke familie verbleef nu in het paleis op de Meir. Ondanks alle heroïsche propaganda zag de Antwerpse bevolking ook wel dat de donderwolven boven de Scheldestad samenpakten. Steeds meer vluchtelingen stroomden met hun gruwelverhalen de stad binnen, duizenden stedelingen sloegen op hun beurt op de vlucht. Eind sep-

tember gierde de angst door de stad toen de Duitsers een frontaal offensief tegen Antwerpen begonnen. Iedereen voelde dat het einde nabij was. "Onze forten zijn van karton", noteerde kunstschilder Jozef Muls uit de mond van een kanonnier. "Van karton zeg ik, tegen die monsterkanonnen waar Brialmont nooit op gerekend had. Het is slechts een kwestie van dagen, wat zeg ik, van uren misschien...". Wie de geruchten niet geloofde, hoefde slechts cabines waren voorbehouden voor amper 240 passagiers in eerste en tweede klasse. Vrijdag 31 juli liep de *Gneisenau* na een tweedaagse zeereis vanuit Bremen nog maar eens Antwerpen binnen en merde af aan het Noorderterras. Dat diezelfde nacht begonnen de zware klokken van de OLV-kathedraal luidgalmend te dreunen: overal in het land werd in het hof van de nacht de 'algemeene mobilisatie' afgekondigd. Van afvaren was geen sprake meer; drie nachten later vielen de Duitse troepen België binnen. Nog diezelfde 14e augustus werd de *Gneisenau* door het Belgisch leger in beslag genomen om als hospitaalschip te dienen (zie kader). Nog wekenlang zou het schip in die functie een attractie zijn voor de Antwerpenaars in hun steeds meer belegerde stad. Wellicht werd de *Gneisenau* al de eerste dagen onklaar gemaakt.

Info via Moskou
In die apocalyptische steer besliste de legerleiding dat absoluut moest worden verhoed dat de Duitsers Antwerpen als uitvalsbasis voor hun *Kriegsflotte* zouden kunnen gebruiken. Volgens Johan Elen werd de *Gneisenau* in elk geval weggesleept en afgezonken om de vaargeul naar Antwerpen op het smalste punt te blokkeren: vlakbij Krankeloo. Maar zijn er ook militaire sporen die dat bewijzen? Jawel, een korte zoektocht leverde ons die bewijzen, zij het dan wel langs een merkwaardige omweg. De Belgische militaire archieven werden in 1940 door de Duitsers gestolen en naar Berlijn afgevoerd. Daar werden ze op hun beurt in 1945 door de Russen gestolen die ze pas tien jaar geleden aan België teruggaven. In een recordrijdij toverde commandant Roland Versele ons uit deze 'Russische' dozen enkele verslagen boven. Op donderdag 8 oktober

bergingsoperatie in Eerste Wereldoorlog

Alles wat herinnert aan de bergingsoperatie: grotendeels weggerotte houten palen, afgebakend met twee 'dagmerken' om de scheepvaart te waarschuwen. FOTO WIM HENDRIK

De enige ons bekende foto van de stuurboord gekapselde *Gneisenau* met links de rechteroever. FOTO GROSSER BILDER-ATLAS DES WEITKRIEGES

1914 gaf de commandant van de Vesting Antwerpen, luitenant-generaal Victor Deguise, vanuit zijn hoofkwartier in het fort Sinte-Marie (Kallø, Zuidrijndijk) opdracht om de volgende ochtend de Schelde af te sluiten. "Op advies van de loodstieners en van de commandant van de compagnie pontonniers" zouden twee Duitse stoomschepen - "de 150 tot 160 meter lange *Gneisenau* en de ongeveer 100 meter lange *Ganelon*" - afgezonken worden "2.400 meter stroomopwaarts van de bocht van Kallø in de passage van Krankeloo".

Afzinken
Gemakkelijker gezegd dan gedaan. Die vrijdagochtend 9 oktober werden de vlotbruggen gekelderd en de benzinedeps op het Antwerpse Zuid in brand geset. Voor de blokkade bleek om onnaspeurbare redenen alleen nog de onklaar gemaakte *Gneisenau* in aanmerking te komen. Opgeïste sleepboten trokken de *Gneisenau* langzaam naar Krankeloo. Het detachement 'Torpilleurs' dat de *Gneisenau* met springstof moest doen afzinken, bleek echter al vertrokken naar het Westen. Volgens de commandant van de 'Torpilleurs', Deslave, waren de 'schepen' echter niet op tijd en "was het wegens de sterke stroming niet meer mogelijk om de Schelde efficiënt te blokkeren". In wanhoop gaf Deguise opdracht nog snel explosieven te zoeken in Kallø. Fruchteloos, om 11 uur liet commandant Deslave afgemenen weten "dat hij in uitvoering van de ontvangen orders alle springstoffen al had vernietigd". En dus kregen de Belgen aan boord opdracht dan maar alle ventielen en kranen open te zetten. Toen in de late namiddag de *Gneisenau*, die vermoedelijk met de boeg in de oever werd verankerd, nog niet was gezonken heeft Deguise rond 16u belde gegeven om het schip dan maar met kononvuur te bestoken. Wellicht is dat nooit gebeurd. Feit is dat Antwerpen zich de volgende ochtend aan de Duitsers overgaf.

Direct na hun verovering wilden de Duitsers weten wat er met hun *Gneisenau* was gebeurd, vooral omdat in de Nederlandse pers werd geschreven dat de Belgen de Schelde hadden geblokkeerd met 30 afgezonken schepen. In werkelijkheid lag de *Gneisenau* moedertjeel alleen in het niemandsland zeer, zeer langzaam te zinken. Twee Duitse auteurs (journalisten?) - Adolph Köstler en Gustav Noste - trokken er volgens hun opgedoken relaas maandagnamiddag 12 oktober op uit om onder een stralende herfstzonn van de Schelde af te varen. Al na enkele kilometers zagen ze de gele schoorsteen en zwarte romp van de *Gneisenau* schijnbaar ongehavend opdoemen. Pas dichterbij zagen ze tot hun afgrijzen hoe diep het schip lag en dat net op dat ogenblik het water begon binnen te kolken door drie openstaande patrijspotten. De twee spoeden zich met enkele soldaten aan boord en stelden vast dat de 'barbaarse' Belgen alles kort en klein hadden geslagen. Tot plotseling het schip onder hen slagzij begon te maken en zij voor hun leven moesten rennen. "Verbijsterd zagen we hoe de geweldige bouw steeds meer naar het *Russmitte* afzonk." Met gesis, gekraak en georgel van water zagen ze om 15.35u het schip definitief kapseizen in de lengterichting van de stroom. Van een blokkade was geen sprake, hooguit zorgde het wrak voor een vervelende hindernis. Enkele maanden later schreef havenscheper G. Albrecht - de schrijnwerker bouwheer van het Redershuis (La Raak) - dat de *Gneisenau* die "buiten den thalweg op hare zijde is gezonken, zich derwijze gelegen bevindt dat haar mastwerk dat bij lage tij uitsteekt, het vaarwater verspert."

Wie weet er meer over dit verhaal?"

● Voor professor Eric Van Hooydonk, voorzitter van Watererfgoed Vlaanderen en Schelde-Lover, is het *Gneisenau*-verhaal een verrassing. "We dringen erop aan dat dit stukje watererfgoed grondig wordt onderzocht en zo mogelijk bewaard." Van Hooydonk hoopt dat nu her en der getuigenissen of foto's zullen opdulken. "Wie meer weet over de berging van de *Gneisenau* kan dit melden via onze website www.watererfgoed.be."

De *Gneisenau* in haar glorie dagen met achteraan de vlag van keizerrijk Duitsland. FOTO OVA

"MET WIT-OMWONDEN KWETSUREN"

In *De Val van Antwerpen* heeft kunstschilder Jozef Muls het terloops over de *Gneisenau*: "Aan de Schelde zag het Noorderwandelterras steeds zwart van volk dat te kijken stond naar den Duitsers transatlantiek 'Gneisenau', die in een militair

hospitaal was herschapen. Men kon er de herstellende soldaten op ligstoelen uitgestrekt zien met wit-omwonden kwetsuren. Een telefoon draag ding van de boot over het terras om met de stad in verbinding te blijven."

Johan Elen, gefascineerd door de Schelde. FOTO WIM HENDRIK